

University of
Guilan

Iranian association
of penal law

DOI: 10.22124/jol.2023.23167.2337

DOR:

Received: 2022/11/06 Accepted: 2023/04/08

Compensation of the guilty victim in the assumption of duty by the officers

Afshin Abdollahi,^{1*}

Azar Rezagholi²

Nariman Nasri,³

Abstract

The right to life or, in jurisprudential terms, the blood of a Muslim is supported by Islamic jurisprudence and assaulting it, except in specific cases, causes criminal and civil liability. But according to a wrong interpretation of jurisprudence rules, in the regulation, it is seen that against jurisprudence, officers can use military equipment according to the legal duty, except for jurisprudential license and if there is any damage, no responsibility is assumed for the officials or the relevant organization. Such an interpretation is also seen in the judicial procedure; in such a way that if a person is harmed while committing a crime, waived the right to complain and the courts also citing some legal articles or by wrongly inferring from jurisprudential rules, do not consider victim to be entitled to compensation or revenge. Future research with analytical-interpretive method, has examined this legal conflict with jurisprudential rules. By examining jurisprudential and legal documents it was finally clarified, some legal articles in the law on the use of weapons 1373 and the Islamic Penal Code of 1392 is against the jurisprudential standards which in practice has caused the violation of the rights of the victims to get their rights. In this regard, suggestions have been made, including the amendment of Article 3 and Article 6 of the Law on the Use of Weapons, which prescribes the use of weapons in the Ta'ziri crimes, and on this basis, it is suggested in cases where the guilty victim does not deserve to die, compensation should be done by the officer (in the case of fault) or Baitul-Mal(Treasury).

*1. Assistant Prof, law Department, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran (Corresponding Author: a.abdollahi@uok.ac.ir)

2. M A Student in Criminal Law and Criminology, Faculty of Literature and Human Sciences, University, of Guilan, Rasht, Iran.

3. M A Student in Private Law, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Guilan, Rasht, Iran.

Keywords: *Victim, Compensation, Officers, Islamic jurisprudence, Act against yourself.*

1. Introduction

All countries employ police officers to deal with crime and insecurity and grant them the necessary tools and powers according to the law. Since, the police tools may be used to violate the rights of citizens, the adoption of regulation in accordance with international standards and jurisprudential standards (in religious countries) will reduce the wrong use of police tools and endangering the personal and social security of citizens. Therefore, these regulation should clearly and unambiguously predict the correct way of using police tools and equipment and in case of mistake or intentionality of the police officer, he should be dealt with according to the regulation. In Iran, like in other countries, the use of tools and weapons by police officers is expected to deal with accused and criminals. The challenging point of this research is the cases where the police officer causes injuries to the citizens while performing his duty, but the victim does not complain with the idea that he was at the time of committing the crime and is guilty or despite the complaint, the courts also citing some legal articles or by wrongly inferring from jurisprudential rules, do not consider victim to be entitled to compensation or revenge. This is while Islamic teachings have clearly explained the examples of wasting Muslim blood and similar rules, that if it is properly considered in the approved regulation and judicial opinions, the issuance of fair judgments will not be far from reach.

Based on this, in the upcoming research, this issue will be investigated that although a person is committing a crime and violating the prevailing regulation, But other than some specific crimes, his blood is protected by the legislator and should not be subjected to some attacks. On the other hand, police officers have the duty of dealing with disorder and crimes and in some cases, they are obliged to use their police equipment, especially weapons and they may cause injuries to people who are committing crimes as a result of using it that the damage is not proportional to the crime committed, while the officer has done his duty. Of course, in some cases, they may have performed their duties incorrectly. The important question here is that if a citizen is committing a crime, and a police officer shoots at him, is the citizen entitled to a complaint and compensation? Another question in this regard is if the police officers fulfill their legal duty and the victim is not legally entitled to death or physical injury, What is the solution to compensate the victim? Hence, according to these questions, according to the order of being a victim and the ability to compensate for the damage (1), the victim's actions against him/herself (2), the victim's disregard for the warning (3), the confrontation of the victim's negligence or fault and the officers' blame (4) and not wasting the victim's blood and the responsibility of Baitul-Mal (Treasury) (5) is investigated.

2. Methodology

This article with a descriptive-analytical method, examines the compensation of the guilty victim in the assumption of duty by the officers.

3. Results and discussion

According to the legal duty, police officers can use police tools and equipment if necessary. Therefore, if the defendants resist or escape, it may result in physical injuries and death. What is inferred from the relevant regulation, especially the law on the use of weapons, is that police officers are not responsible if they cause injuries by following the mentioned laws and the guilty victim also has no right to claim retribution or compensation. Such an argument can also be seen in the judicial procedure and many decisions have been issued by the courts that the guilty victim is not considered entitled to file a complaint by citing some jurisprudential rules such as *Mehdur al-Dam*, action against himself or a warning. But in this research, It was investigated and found that the jurisprudential term of *Mehdur al-Dam* has a specific definition in jurisprudence and the Islamic Penal Code of 1392 and its development is against Islamic jurisprudence. In other words, committing the *Ta'ziri* crimes as well as some *Haddi* crimes and crimes against physical integrity is not a reason to consider a person's blood as a waste. Another point is that such cases are not covered by the rules of action against oneself and warning and as a result, in some cases, the officers can be held responsible. Because in the rule of action against oneself, the fault or intention of the victim must have broken the causal relationship between the actions of the officers and the crime so that it can be considered ongoing. The rule of warning cannot allow shooting against the victim, even if she heard the warning, because this rule refers to unintentional crimes. In addition, with a warning, regardless of the type of crime and other conditions, the victim cannot be denied the right to file a complaint. Therefore, according to other jurisprudence rules, if the crime against the victim is intentional, the right to demand retribution is established, and if it is unintentional, the right to demand compensation is fixed.

4. Conclusion

Considering that the guilty victims, in cases that are not *Mahdur-Al-dam*, and especially that they are committing petty and *Ta'ziri* crimes; in the first stage, even if the citizens are accused, in order to protect their lives, The use of force by police officers should be limited and in exceptional cases. In the next stage, if the duty of the police officers leads to bodily harm to the guilty victims, Compensation for his damage is more consistent with the teachings of Islamic jurisprudence. In this regard, according to the legal deficiencies, it seems necessary to amend the articles of the law on the use of weapons approved in 1373 such as articles 3 and 6 that prescribe the use of weapons. These legal

articles have prescribed the use of weapons in crimes such as arresting a thief, escaping the accused and a prisoner (who has committed a crime other than Article 302 of the Islamic Penal Code approved in 1392), entering and leaving the border, and fleeing cars. So that, In this way, the rights of citizens, even if they are accused, are respected. Another point is that the note to Article 473 of the Islamic Penal Code approved in 1392 should also be narrowly interpreted and considered it to include only military prohibited places in which case, things like the street, road, border, or moving cars will be out of its scope. Of course, until the relevant regulation are reviewed, in cases where police officers perform their legal duties, while warning not to use weapons even if possible, It is possible to assume the responsibility of paying compensation to Baitul-Mal due to the clarity of the Islamic Sharia and the opinions of jurists. In addition, the injured person was not legally entitled to the crime. In other words, with the narrow interpretation of the note of Article 473 as described above, according to the aforementioned article, in the event of the death or injury of the guilty victim, compensation will be the responsibility of Baitul-Mal. It is worth mentioning, in the case of intentional crimes, the situation is clear and the police officer will be responsible according to the law. In non-intentional crimes as well, if the fault of the officers is evident, the guilty person must compensate.

5. Selection of References

- Afrasiabi, Ali (2015) "Legal Authorities of Police Use of Firearms (Comparative Study of Criminal Policy of Iran and Britain" Criminal law doctrines, Number9, pp.199 -231.
- Akbari, Parviz & Arabian, Asghar (2021) "Investigating the dominant domain (warning) in the law" Journal of Islamic Jurisprudence and Law, Number25, pp. 9-34.
- Azimi, Koroush & Nazarinejad, Mohamad Reza (2021) "The Role of Judicial Officers and other Citizens in Dealing with Evident Crimes" Criminal law Research, Number21, pp.177-200.
- Jamadi, Arsalan & Malmir, Mahmoud & Heydari, Masoud (2018) "Challenges facing the responsibility of legal entities in the shooting of armed agents in Iran's criminal law and comparing it with English criminal law" , International Legal Research, Number42, pp. 283-307
- Moreland, Roy, (1955) "Some Trends in the Law of Arrest" University of Minnesota Law School Scholarship Repository Minnesota Law Review.
- Safari Kakaroodi, Abedin (2016) justifications and Excuses of police officers in Criminal Liability Fundamentals- Principles - Rules, First Edition, Tehran, Publication of Mizan.

Citation:

Abdollahi, A, Rezagholi, A., Nasri, N. (2023), "Compensation of the guilty victim in the assumption of duty by the officers", *Criminal Law Research*, 14(27), pp. 171-195.
DOI:10.22124/jol.2023.23167.2337

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقاله پژوهشی

صفحات: ۱۷۱-۱۹۵

تاریخ ارسال: ۱۴۰۱/۰۸/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۱۹

نشریه ملی پژوهش‌نامه حقوق کیفری

سال چهاردهم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۴۰۲، پیاپی ۲۷

جبران خسارت بزه‌دیده مقصر در فرض انجام وظیفه توسط مأمورین

افشین عبداللهی^۱

آذر رضاقلی^۲

نریمان نثری^۳

چکیده

بنا بر تفسیری اشتباه از قواعد فقهی، در قوانین مصوب مواردی دیده می‌شود که برخلاف شرع به مأمورین اجازه داده شده است از تجهیزات نظامی استفاده کنند و چنانچه صدمه‌ای نیز وارد آید، مسئولیتی برای مأمورین یا سازمان مربوطه متصور نیست. در تحقیق پیش‌رو با روش تحلیلی-تفسیری و با بررسی مستندات فقهی و قانونی روشن شد برخی مواد قانونی در «قانون به‌کارگیری سلاح ۱۳۷۳» و «قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲» در عمل باعث نقض حقوق بزه‌دیدگان مقصر در احقاق حق شده است. در این راستا، پیشنهادهایی از جمله اصلاح برخی موارد مواد ۳ و ۶ قانون به‌کارگیری سلاح که در غیر از موارد مهدورالدم و جرایم تعزیری، به‌کارگیری سلاح را تجویز کرده است، مطرح شده است و بر این مبنا پیشنهاد شده در مواردی که بزه‌دیده مقصر مستحق مرگ نیست، جبران خسارت، توسط مأمور (در فرض تقصیر) یا بیت‌المال صورت گیرد.

واژگان کلیدی: بزه‌دیده مقصر، دیه، مهدورالدم، قاعده تحذیر، اقدام علیه خود.

✉ a.abdollahi@uok.ac.ir

۱- استادیار گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه کردستان،

سنندج، ایران. (نویسنده مسئول)

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده ادبیات و

علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان،

رشت، ایران.

مقدمه

ارتکاب جرم مستقیماً امنیت و آسایش جوامع را که یکی از شاخصه‌های رفاه اجتماعی است، مورد هدف قرار می‌دهد. اما به منظور مقابله با آن دولت‌ها با پیش‌بینی و ایجاد نهادهای انتظامی همچون پلیس و دادن اختیاراتی به آن‌ها درصدد حل مشکل هستند. بدیهی است مقابله با جرم و ناامنی بدون وجود ابزارهایی در دست مأمورین دولتی غیرممکن خواهد بود. در حقیقت آنچه که این مأمورین را از سایر عوامل دولتی و نیز شهروندان متمایز می‌کند، تجهیز آنان به ابزارهایی است که به وسیله آن درصدد حفظ نظم و دستگیری بزهکاران هستند. باوجود این، از آنجاکه ممکن است ابزارهای تحت اختیار در جهت نقض حقوق شهروندان به کار گرفته شود، دولت‌ها مقرراتی را در راستای قانونمند کردن نحوه به کارگیری تجهیزات و ابزارهای تحت اختیار آنان حین انجام وظیفه وضع کرده‌اند. هر میزان که این مقررات منطبق با استانداردهای جهانی و موازین فقهی (در کشورهای مذهبی) باشد، امکان استفاده اشتباه از آن و به خطر افتادن امنیت شخصی و اجتماعی شهروندان کاهش خواهد یافت. لذا، باید درصدد تصویب قوانین شفاف و استفاده‌ی صحیح از ابزار و تجهیزات انتظامی توسط مأمورین بود و فرض بر این است در صورت ارتکاب جرم توسط افراد بزهکار، مأمورین در حدود قوانین، حق و وظیفه‌ی استفاده از این ابزارها را دارند.

در نظام حقوقی ایران نیز، با تأثیرپذیری از اسناد بین‌المللی، استفاده از زور و تجهیزات انتظامی حین انجام وظیفه پیش‌بینی شده است و با استنباط از منابع فقهی و همچنین مقتضیات زمانی در موارد متعددی استفاده از زور به‌ویژه به کارگیری سلاح گرم حین انجام وظیفه توسط مأمورین در قانون به کارگیری سلاح پیش‌بینی شده است. اینکه در چه مواردی مأمورین حق استفاده از سلاح دارند و شرایط آن چیست، موضوع این تحقیق نیست، اما آنچه قابل بحث و چالش برانگیز است، در موارد بسیاری مشاهده شده است که حین انجام مأموریت، صدماتی به شهروندان وارد می‌شود، اما آنها با این تصور که در حین ارتکاب جرم بوده و مقصود، شکایت و احقاق حق نکرده‌اند. همچنین مواردی نیز یافت می‌شود که باوجود شکایت بزه‌دیده، مرجع قضایی با استدلالاتی همچون مهدورالدم بودن بزه‌دیده و یا شمول قاعده اقدام علیه خود و یا تحذیر، شاکی را محق ندانسته و حتی مبنی بر قصاص یا دیه برای وی قائل نبوده‌اند. این در حالی است که آموزه‌های اسلامی به روشنی مصادیق هدر بودن خون مسلمان و موارد اجرای قواعد فقهی اقدام و تحذیر را تشریح نموده‌اند که چنانچه به درستی در قوانین مصوب و آرای قضایی مدنظر قرار گیرد، صدور احکام عادلانه و احقاق حق دور از دسترس نخواهد بود.

بر این مبنا، آنچه در تحقیق پیش‌رو حائز اهمیت و شایسته بررسی است اینکه از یک سو، شخصی هر چند در حال ارتکاب جرم و نقض قوانین حاکم و به اصطلاح این تحقیق مقصر است، اما

غیر از برخی جرایم مصرح، خون وی مورد حمایت قانونگذار است و نباید مورد برخی تعرض‌ها قرار گیرد. از سوی دیگر، مأموران، وظیفه برخورد با بی‌نظمی و جرایم ارتكابی را دارند و در مواردی مکلف به استفاده از تجهیزات انتظامی خود به‌ویژه سلاح هستند و ممکن است در اثر استفاده از آن صدماتی را به افراد در حال ارتكاب جرم وارد کنند که صدمه وارده متناسب با جرم ارتكابی نیست، در حالی که مأمور وظیفه خود را انجام داده است. البته در مواردی نیز ممکن است به اشتباه انجام وظیفه کرده باشند. در اینجا سؤال قابل تأمل اینکه آیا رابطه مستقیمی میان بزه‌دیده مقصر و انجام وظیفه توسط مأمورین وجود دارد. به این معنی که چنانچه این دو مقوله کنار هم وجود داشته باشد، بزه‌دیده مقصر مستحق مطالبه قصاص یا جبران خسارت نخواهد بود؟ سؤال دیگر در این راستا چنانچه مأمورین به وظیفه قانونی خود عمل کنند و بزه‌دیده نیز قانوناً مستحق مرگ یا صدمه جسمانی وارده نباشد چه راهکاری جهت جبران خسارت بزه‌دیده و پرداخت دیه وجود دارد؟ از این‌رو، باتوجه به سؤالات مطروحه، این تحقیق به مواردی که ظاهراً امکان عدم استحقاق بزه‌دیده مقصر مبنی بر مطالبه قصاص یا دیه را تقویت می‌کند، می‌پردازد و بر این اساس مطالب به ترتیب مهدورالدم بودن بزه‌دیده و قابلیت جبران خسارت (۱)، اقدام بزه‌دیده علیه خود (۲)، بی‌توجهی بزه‌دیده به هشدار (۳)، تقابل قصور یا تقصیر بزه‌دیده و تسبیب مأمورین (۴) و هدر نبودن خون بزه‌دیده و مسئولیت بیت‌المال (۵) مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱. مهدورالدم بودن بزه‌دیده و قابلیت جبران خسارت

مطابق آموزه‌های اسلامی مهدورالدم شایسته قتل است و سه حالت دارد؛ حالت نخست، شخص نسبت به همه شهروندان مهدورالدم است (مانند ساب النبی)؛ دوم، شخص نسبت به همه مهدورالدم است اما با اذن امام می‌توان وی را کشت (مانند زانی محصنه) و دسته سوم، شخص فقط نسبت به گروه خاصی مهدورالدم است (مانند کسی که قصاص بر او ثابت شده است) (شیخ انصاری، ۱۴۲۲: ج ۴، ۴۵۵ و دائرة معارف الفقه الإسلامی، ۱۴۲۴: ج ۲، ۱۱۱-۱۱۰). به طور کلی مهدورالدم کسی است که شرعاً خون وی مباح است و به بیان دیگر، مورد حمایت شارع مقدس نیست (مکارم شیرازی، ۱۳۹۱: ج ۳، ۴۴۹) و در صورت قتل، قصاص یا دیه ثابت نمی‌شود (نجفی، ۱۳۶۲: ج ۴۲، ۱۹۰). در مقابل آن محقون‌الدم قرار دارد که ریختن خون وی، مسئولیت کیفری در پی دارد. به بیان دیگر، هر شخصی که داخل در تعریف اخیر باشد، چنانچه به هر علت کشته یا مجروح شود، دیه وی باید پرداخت شود و در صورتی که به عمد باشد با احراز شرایط می‌تواند از موجبات قصاص باشد. بر همین اساس فقهای امامیه یکی از شرایط قتل عمدی مستوجب قصاص را محقون‌الدم بودن بزه‌دیده دانسته‌اند که در صورت اثبات خلاف آن (مهدورالدم بودن بزه‌دیده) قصاص و دیه

منتفی خواهد شد. (شہید ثانی، ۱۴۱۳: ج ۱۵، ۱۶۶). موضوعی کہ مورد بحث مقالہ فعلی نیز است؛ با این شرح کہ موارد بسیاری وجود دارد کہ شخصی حین ارتکاب جرم در اثر انجام وظیفہ مأمورین کشتہ یا مجروح می‌شود و در نہایت با این استدلال کہ وی مہدورالدم است، مستحق دیہ یا حتی شکایت کیفری و احقاق حق شناختہ نخواہد شد. بر این مبنا، تشریح و تعیین مصداق مہدورالدم کہ یک عنوان فقہی است می‌تواند در نظریہ و عمل راہ‌گشا باشد و بہ صدور احکام عادلانہ کمک نماید کہ اتفاقاً در مادہ ۳۰۲ قانون مجازات اسلامی نیز انعکاس یافته است.

یکی از مصداق مہدورالدم مطابق بند الف مادہ ۳۰۲ مذکور، شخصی است کہ مرتکب یکی از جرایم حدی مستوجب سلب حیات شدہ است. مصداق این جرایم را باتوجہ بہ قسمت حدود قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ و مادہ ۲۲۰ این قانون می‌توان از فقہ استخراج کرد.^۱ از این موارد می‌توان بہ ساب‌النبی، زانی و زانیہ محصن، لائط و محارب اشارہ کرد. حال چنانچہ چنین افرادی توسط مأمورین یا ہر شخصی کشتہ شوند دیہ و قصاص منتفی خواہد بود.^۲ مصداق دیگر، مرتکب جرم حدی است کہ مستوجب قطع عضو می‌باشد. برای نمونہ چنانچہ مأمورین، سارق حدی را تعقیب نمایند و در حین انجام وظیفہ صدمہ‌ای بر وی وارد کنند کہ منجر بہ قطع دست وی بہ میزان حد شود، مسئولیت نخواہند داشت. اما مازاد بر میزان مجازات حدی مسئولیت خواہند داشت.

مورد دیگر، کشتن مستحق قصاص نفس است کہ فقط نسبت بہ صاحب حق قصاص، مہدورالدم است (بند پ مادہ ۳۰۲ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲). مفہوم مخالف این بند بدین معنی است کہ کشتن چنین شخصی توسط سایرین از جملہ مأموران جایز نیست و حتی با احراز برخی شرایط می‌تواند مستوجب قصاص یا تعزیر و دیہ باشد. مورد دیگر نیز، زانی و زانیہ نسبت بہ شوہر با رعایت بند خ مادہ ۳۰۲ قانون مجازات اسلامی و مادہ ۶۳۰ قانون مذکور است.

آخرین مصداق مہدورالدم، کشتن مہاجم در حالت دفاع مشروع است. این مصداق دایرہ شمول گسترده‌تری از سایر موارد دارد؛ بدین معنی کہ شامل مأمورین و حتی سایر افراد نیز می‌شود. برای نمونہ، فردی کہ در معرض خطر جسمی در اثر حملہ دیگری باشد، چنانچہ مہاجم با رعایت شرایط دفاع مشروع توسط مأمورین یا شخص ثالثی کشتہ شود، مسئولیت کیفری و حقوقی منتفی است و

۱. البتہ مادہ ۲۲۰ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ قابل انتقاد بہ نظر می‌رسد؛ زیرا در مورد حد بودن سایر موارد مانند ارتداد توافق نظری در فقہ نیست. مضافاً با توجہ بہ اصل قانونی بودن جرم و مجازات، وقتی قانون‌گذار عبارت جرم حدی را در مادہ ۳۰۲ بہ کار می‌برد، ناظر بہ حدود مذکور در قانون است و رجوع بہ فقہ برای رفتارہای دیگری کہ طبق قانون جرم نیست، خلاف تفسیر مضیق قوانین کیفری و صراحت مادہ ۳۰۲ است.

۲. مطابق تبصرہ ۱ مادہ ۳۰۲ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ اقدام در چنین مواردی بدون اذن دادگاہ جرم است و مرتکب بہ تعزیر مقرر قانونی محکوم می‌شود.

حتی بحث اذن از امام نیز مطرح نخواهد بود.^۱ بر این مبنا، مأمورین نیز باید دفاع مشروع را برای حفظ جان خود یا دیگر شهروندان انجام و در غیر موارد ضروری از اعمال زور خودداری کنند؛ موارد ضروری نیز عرفی و عقلایی است، یعنی هر فرد معقول و متعارف دیگری در جایگاه مأمور بود، چنین اقدامی انجام می‌داد (صفری کاکرودی، ۱۳۹۵: ۲۲۹) (در ادامه این قسمت به نمونه‌ای از آرای دیوان عالی کشور اشاره خواهد شد). نویسندگان حقوقی نیز بر حفظ جان تأکید داشته‌اند و نخستین موضوع از حقوق فردی که از ابتدا مورد حمایت واقع شده و کسی در آن تردید نداشته است دفاع در برابر تعرض به نفس بوده است (Fletcher, 1998: 133). قانون مجازات اسلامی در ماده ۱۵۶ مصادیق بیشتری از جمله حفظ مال، عرض و آزادی تن را عنوان نموده که در صورت حمله مهاجم به این موارد نیز، دفاع مشروع را جایز دانسته است. هرچند که این موضع قانون‌گذار خالی از انتقاد نیست زیرا حفظ جان را باید در هر صورت اهم بر حفظ مال دانست. البته در پاسخ می‌توان بیان داشت که دفاع مشروع از مال، ناموس و غیره مراتبی دارد و چنانچه با اقدام خفیف‌تر بتوان از مال دفاع کرد، نباید جان مهاجم را قصد نمود. همچنانکه این موضع در قانون‌گذاری برخی کشورها منعکس شده است؛ زیرا بخاطر جبران و عدم تناسب بین منافع در چنین مواردی دفاع کشنده ممنوع است (Albrechet, 2007: 78).

حال باتوجه به تشریح مفهوم مهدورالدم، این سؤال مطرح می‌شود که چنانچه شخصی مرتکب یکی از جرایم حدی، تعزیری و یا مستوجب قصاص شود، آیا می‌توان وی را مصداقی از مهدورالدم دانست و در صورت اقدام مأمور، مسئولیتی برای وی قائل نبود؟ در پاسخ باید بیان داشت که در موارد فوق، تنها در فرضی که ارتکاب جرم حدی مستوجب اعدام احراز شود و مرتکب در اثر انجام وظیفه مأمور کشته یا مجروح گردد، مسئولیتی متوجه مأمورین نخواهد بود؛ هرچند کشتن بدون اذن امام و تعزیر بخاطر آن همچنان جای بحث خواهد بود و این سؤال را مطرح می‌کند آیا مأمور که بدون اذن امام اقدام به کشتن شخص مهدورالدم کرده است باید تعزیر شود یا خیر؟ قانون در این زمینه ساکت است. به‌عنوان مثال، می‌توان استدلال نمود چنانچه اقدام مأمور فوریت نداشته باشد، اقدام وی بدون اذن تلقی خواهد شد و باید مسئولیت کیفری از نوع تعزیر برای مأمور قائل شد. اما چنانچه اقدام فوری مأمور لازم باشد با توجه به وظیفه حفظ نظم برای مأمورین، مسئولیت کیفری برای آنان در تعارض با وظایف قانونی خواهد بود.

فرض قابل بحث دیگر، کشتن مستحق قصاص نفس یا عضو در حین انجام وظیفه است؛ به این شرح که شخصی به ارتکاب قتل یا ضرب و جرح عمدی محکوم به قصاص شده است و در بازداشتگاه یا زندان فرار می‌کند و مأمور به استناد بند ۵ ماده ۳ قانون به کارگیری سلاح اقدام به

۱. با احراز شرایط مندرج در ماده ۱۵۶ قانون مجازات اسلامی.

تیراندازی می‌کند.^۱ در این حالت پاسخ مشخص است و به نظر می‌رسد، بند اخیر با نظرات فقہا و ماده ۳۰۲ قانون مجازات اسلامی در تعارض دارد. چراکه محکوم به قصاص فقط نسبت به اولیای دم مہدورالدم است و نسبت به سایر اشخاص، خونش محترم است (آقابابایی، ۱۳۷۹: ۱۸۰). فلذا چنانچه در اثر اقدام مأمورین صدمہ‌ای ببیند با توجه به مبانی فقہی و قانونی از آنجا کہ مأمور ہم در زمرہ سایر اشخاص قرار می‌گیرد و شخص فراری مستحق چنین صدمہ‌ای نیست، لذا حداقل باید وی را مستحق دیہ دانست. بہ بیان دیگر، مجازات شخص مذکور قصاص بہ وسیلہ اولیاء دم است و جرم فرار از زندان یک جرم تعزیری و درنہایت مستوجب حبس است و نہ تیراندازی و سلب حیات و نقص عضو. در نتیجہ مجوز تیراندازی در بند ۵ ماده ۳ قانون بہ‌کارگیری سلاح قابل انتقاد بہ نظر می‌رسد؛ مضافاً اینکه نباید سہل‌انگاری در مراقبت از زندانیان را با دادن مجوز تیراندازی جبران کرد.

مورد آخر افرادی کہ در حین ارتکاب جرم تعزیری ہستند و در اثر اقدامات مأمورین کشتہ یا مجروح می‌شوند و این سؤال را مطرح می‌نمایند کہ آیا باتوجہ بہ ارتکاب جرم تعزیری خون آن‌ہا ہدر است؟ همانطور کہ ذکر شد مہدورالدم بودن مرتکب تنها شامل جرایم ماده ۳۰۲ و حدودی است کہ در ماده ۲۲۰ قانون مجازات اسلامی ذکر شدہ است. لذا بہ ہیچ عنوان شامل مرتکبین جرایم تعزیری نخواہد شد. از این‌رو، چنانچہ شخصی در حین ارتکاب جرایم تعزیری در اثر انجام وظیفہ مأمورین صدمہ ببیند، حتی اگر باتوجہ بہ انجام وظیفہ، عمدی بودن جرم احراز نشود، قدر متیقن دیہ وی باید پرداخت شود، زیرا چنین شخصی داخل در مصادیق مہدورالدم فقہی و قانونی نیست.

در تأیید استدلالات مذکور اشارہ بہ یک نمونہ از آرای دیوان عالی کشور در خصوص دفاع مشروع قابل توجہ است کہ پا را فراتر نہادہ و حتی پرداخت دیہ مہاجم را بہ دلیل عدم رعایت شرایط دفاع و درنہایت مہدورالدم نبودن ثابت دانستہ است. مطابق دادنامہ شمارہ 9209970910100089 مورخ ۱۳۹۲/۳/۸، پلیس با حکم مأموریت برای دستگیری شخصی بہ اتهام بدہکاری وی بہ شخص دیگر، بہ منزلش مراجعہ کردند، اما با مقاومت او مواجه شدند. پس از اینکه او بہ منظور فرار، با چاقو بہ مأموران حملہ کرد، یکی از مأموران برای دفاع از خود، بہ سمت وی تیراندازی کرد کہ منجر بہ مرگ وی شد. دادگاہ در رأی خود، مأمور را بہ دلیل احراز دفاع مشروع، از مسئولیت مبرا دانست و در عین حال، زیان دیدہ را بہ دلیل بی گناہی، مستحق دریافت دیہ از

۱. مطابق بند ۵ ماده ۳ قانون بہ‌کارگیری سلاح مأمورین می‌توانند در موردی کہ شخص بازداشت شدہ یا زندانی از بازداشتگاہ یا زندان و یا در حال انتقال فرار نماید، از اقدامات دیگر برای دستگیری و یا توقیف وی استفادہ کردہ و ثمری نبخشیدہ باشد، حق بہ‌کارگیری سلاح را دارند.

بیت‌المال دانست. به بیان دیگر، از دیدگاه شعبه دیوان عالی کشور ارتکاب جرائم تعزیری یا حدی غیر مستوجب اعدام یا جنایات مادون نفس، مرتکب را مهدورالدم نمی‌کند و حتی اگر شرایط قصاص محرز نباشد، پرداخت دیه ثابت است. بنابراین، رای فوق از جهت احترام به خون مسلمان قابل تقدیر است، اما از برخی جهات ایراد دارد؛ با این شرح که اقدامات مأمور دفاع مشروع بوده در دفاع مشروع قصاص و دیه ساقط است، لذا پرداخت دیه از بیت‌المال وجهی ندارد. یعنی اگر واقعا مرتکب قصد جان و مال و عضو مأمور را نموده و مأمور با رعایت شرایط دفاع وی را بکشد، خونش هدر است و مستحق دیه نیست، مگر اینکه دفاع با تجاوز، متناسب نبوده که قصاص ساقط و دیه ثابت و مهم آنکه برعهده خود مدافع خواهد بود نه بیت‌المال.

۲. اقدام زده‌دیده علیه خود

یکی از مستندات مهم قابل طرح در خصوص عدم جبران خسارت زیان‌دیده و مسئولیت کیفری وارد کننده زیان (مأمور)، توسل به قاعده‌ی اقدام است. فقها در موارد مختلف به‌ویژه موضوعات مرتبط با مسئولیت مدنی بدان اشاره نموده و جایگاه و کاربرد آن را تشریح نموده‌اند. قاعده مذکور بدین معنی است که هرگاه شخصی با توجه به آگاهی، عملی را انجام دهد که موجب ورود زیان به خود گردد، اگر وارد کننده زیان شخص دیگری باشد، مسئول خسارت نخواهد بود (محقق داماد، ۱۳۹۳: ج ۱، ۳۰۱). بدیهی است قاعده اقدام وقتی محقق می‌شود که رابطه سببیت به استناد عمد یا تقصیر زده‌دیده احراز شود. جالب آنکه در جهت عکس این استدلال (در این رابطه) تبصره ماده ۴۷۳ قانون مجازات اسلامی است که بیان داشته هرگاه شخصی با علم به خطر یا از روی تقصیر، وارد منطقه ممنوعه نظامی و یا هر مکان دیگری که ورود به آن ممنوع است، گردد و مطابق مقررات، هدف قرار گیرد، ضمان ثابت نیست... « آنچه که قابل استنباط است اینکه مطابق این تبصره صرف ورود عمدی یا از روی تقصیر به منطقه ممنوعه اقدام علیه خود محسوب می‌شود؛ همچنانکه برخی نویسندگان حقوقی نیز معتقدند که تقصیر زیان‌دیده در فقه اسلامی، با عنوان قاعده اقدام مطرح می‌شود (کاظمی، ۱۳۸۴: ۱۱۴) اما سؤال این است که آیا با صرف چنین کاری استناد عرفی مصرح در ماده ۵۳۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ احراز می‌شود؟ در پاسخ همانطور که ذکر شد، می‌توان چنین استدلال نمود قاعده اقدام وقتی محقق می‌شود که رابطه سببیت به استناد عمد یا تقصیر زده‌دیده احراز شود. البته باید توجه داشت که صرف عمد یا تقصیر، اثبات کننده استناد نیست. به بیان دیگر، صرف اثبات وقوع رفتار خاصی از متهم و رخ دادن مرگ قربانی کفایت نمی‌کند (میرمحمدصادقی، ۱۴۰۱: ۸۵)، بلکه استناد در جنایات یک مفهوم

عرفی است^۱؛ یعنی وقتی می‌گوییم جنایت ناشی از تقصیر یا عمد است در این حالت تقصیر یا عمد باعث جنایت شده است. مثلاً وقتی که گفته می‌شود مرگ ناشی از خوردن سم بوده است در اینجا سم باعث مرگ شده است یا اینکه شخصی در حین رانندگی و در اثر سرعت زیاد با گاردریل‌های جاده اصابت می‌کند و کشته می‌شود، در این فرض تقصیر بزه‌دیده باعث مرگ شده است. اما در فرضی که شخص وارد منطقه ممنوعه می‌شود هر چند که ورود نوعی تقصیر است اما این تقصیر فی‌نفسه موجب مرگ نمی‌شود، بلکه تیراندازی توسط مأمورین باعث مرگ شده است. یعنی در فرض اخیر پزشکی قانونی علت مرگ را اصابت تیر اعلام می‌کند و بدیهی است که اصابت مستند به فعل مأمور است. اما در فرض تصادف با گاردریل‌ها پزشکی قانونی علت مرگ را اصابت بزه‌دیده با جسم سخت اعلام می‌کند و این اصابت مستند به تقصیر خود بزه‌دیده است. بدیهی است که چنین تقصیری مستقیماً باعث مرگ شده است، بر خلاف فرض ورود به منطقه ممنوعه که مستقیماً باعث مرگ نمی‌شود. نظر برخی فقهای اهل سنت نیز در تأیید این نظر است و معتقدند که اگر مردی به کودکی چاقویی بفروشد و یا بدهد و کودک خودش را با چاقو بزند یا بدون اذن دیگری با چاقو ضربه‌ای به او بزند در اینکه دهنده‌ی چاقو به کودک ضامن است یا نه؛ فقیهان حنفی جانب عدم ضمان را گرفته‌اند. زیرا معتقدند عمل کودک خود به تنهایی در وقوع خسارت نقش داشته است و رابطه‌ی سببیت میان فعل فروشنده چاقو و خسارت به بار آمده را قطع کرده است. (سراج، ۱۴۱۰: ۲۲۶).

پاسخ دیگری که می‌توان مطرح نمود آنکه صرف ورود به منطقه ممنوعه یا در موارد مشابه، مانند عدم توجه به اخطار ایست مأمورین باعث می‌شود که مرتکب مہدورالدم تلقی شده و لذا جرمی واقع نگردیده است تا مأمور را بتوان به استناد جنایت عمدی یا غیرعمدی محاکمه کرد. با نگاهی به مفهوم مہدورالدم از دیدگاه فقهی که شرح آن گذشت روشن می‌شود که چنین شخصی نمی‌تواند مہدورالدم باشد زیرا تعریف مہدورالدم یک اصطلاح فقهی است که در شرع مقدس تشریح شده است و مطابق نظر مشهور فقهای امامیه در ماده ۳۰۲ قانون مجازات اسلامی انعکاس یافته است و بر همین اساس چنین شخصی را نمی‌توان مہدورالدم تلقی نمود. در همین راستا، از اداره حقوقی سازمان قضایی نیروهای مسلح سؤال شده بود؛ به این شرح که تیراندازی مأموران، وفق قانون به‌کارگیری سلاح که موارد آن در همان قانون احصا شده، مشخص است و به منظور متوقف کردن افراد یا خودروهاست و غالباً مرتکب چنین جرایمی حاملین کالای قاچاق هستند و مجازات آن از نوع تعزیر مانند حبس و جزای نقدی محسوب می‌شود. حال اگر تیراندازی به سوی

۱. نکته مهم آنکه رابطه استناد محدود در دیدگاه‌های جغرافیایی، عقیدتی، ملی و امثال آنها نیست و بیشتر مبتنی بر علم، عقل سلیم، عدالت و انصاف و اندیشه‌های حقوقی است (آقایی نیا، ۱۳۹۹: ۹۶).

فرد یا خودرویی باشد و به ایست مأموران توجه نکنند و تیراندازی وفق مقررات باشد و قرار منع پیگرد صادر شود، آیا عمل مقتول به لحاظ عدم توجه به فرمان ایست مأموران و قاعده اقدام، باید مهدورالدم تلقی شود و اولیای دم، مستحق دریافت دیه نیستند یا اینکه واژه مهدورالدم، تعدی به حدود الهی است و حمل کالای قاچاق توسط متهم در صورت عدم توجه به فرمان ایست، در صورت فوت و مهدورالدم نبودن باید دیه وی از بیت‌المال یا سازمان خدمتی مأمور، پرداخت شود؟ اداره کل حقوقی سازمان قضایی نیروهای مسلح در نظریه مشورتی شماره ۷/۳۴/۱۱۵۵۲۳ در تاریخ ۱۳۹۲/۱۱/۵ پاسخ داده است که «منظور از مهدورالدم کسی است که قتل او برابر موازین شرعی و قانونی موجب مسئولیت مرتکب نباشد. صرف عدم توجه به فرمان ایست، هرچند که خودرو حامل کالای قاچاق باشد، موجب مهدورالدم تلقی شدن راننده خودرو نمی‌باشد. در فرض سؤال، چنانچه موجبات قانونی تیراندازی به سوی خودرو برابر بندهای «الف» «ب» ماده ۶ قانون به کارگیری سلاح فراهم باشد و راننده نیز به فرمان ایست توجهی نکرده باشد و مأموران با رعایت مقررات قانون مزبور، اقدام به تیراندازی کرده باشند و منجر به قتل راننده شده باشد، برابر صراحت ماده ۱۳ قانون به کارگیری سلاح توسط مأموران مسلح در موارد ضروری، مصوب ۱۳۷۳ و تبصره ۱ ماده ۴۱ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح، پرداخت دیه از بیت‌المال یا سازمان مربوط، منوط به مقصر نبودن مقتول است و چنانچه مقتول مقصر باشد، دیه به اولیای دم تعلق نمی‌گیرد.

پاسخ اداره مزبور نشان می‌دهد که به همان دلایل شرعی، چنین شخصی مهدورالدم تلقی نمی‌شود؛ اما تأکید کرده‌اند که در این حالت به دلیل تقصیر، دیه پرداخت نخواهد شد و گویی تقصیر را مصداقی از قاعده اقدام علیه خود دانسته‌اند. اما آنچنان که ذکر گردید تقصیر زیان‌دیده در همه‌ی موارد داخل در قاعده اقدام نمی‌باشد و به شرحی که گذشت در قاعده اقدام نیز با توجه به ماده ۵۳۷ قانون مجازات اسلامی، استناد عرفی باید احراز شود، در حالی که در ما نحن فیه چنین استنادی وجود ندارد، بلکه تیراندازی سبب مرگ شده است. لازم به ذکر است نظریه مذکور در سال ۱۳۹۲ صادر شده است و به نظر می‌رسد مستنبط از ماده ۵۳۷ و تبصره ۴۷۳ قانون مجازات اسلامی است که به شرح فوق اشتباه بودن چنین استنباطی محرز است. به عبارت دیگر، برخلاف تبصره مذکور صرف عدم توجه به اخطار ایست مأموران هرچند تقصیر است اما چنین تقصیری فی نفسه منتهی به مرگ نمی‌شود و استناد عرفی را احراز نمی‌کند، بلکه آنچه باعث مرگ شده است اقدام مأمورین است و حال آنکه چنین اقدامی (تیراندازی) متناسب با فعل انجام شده یعنی فرار و عدم توجه به ایست نیست. لازم به ذکر است استدلال اخیر به معنای مسئولیت کیفری و حقوقی

مأموران شلیک کننده نیست؛ زیرا مأمور مطابق تکلیف قانونی عمل و شلیک کرده است^۱، بلکه به معنای ایراد ماهوی مقررات (بند ۹ ماده ۳ و ماده ۶ قانون به کارگیری سلاح مصوب ۱۳۷۳) است که در چنین مواردی مجوز تیراندازی داده است و بر این مبنا باید اصلاح شود، زیرا همانطور که اشاره شد صرف ورود به منطقه ممنوعه یا همراه داشتن برخی کالاهای قاچاق مانند پارچه و وسایل خانگی از سوی مظنون یا متهم، نباید مجوز تیراندازی‌های کشنده باشد. در این راستا، دیوان عالی کشور در دادنامه شماره ۰۰۰۲۲ مورخ ۱۳۹۳/۰۱/۲۶ در مورد مظنونی (راننده خودرو پژو ۴۰۵) که پس از اخطار ایست از سوی مأمورین اقدام به فرار کرده بود و حدوداً سی متر دور شده بود و درنهایت در اثر تیراندازی مأمور کشته شده بود، اعلام نمود که اگر چه اقدام مأمور منطبق با قانون است و از این بابت از اتهام قتل عمدی تبرئه می‌شود، اما تقصیر و فرار متهم (راننده) موجبی برای گرفتن جان نیست، لذا اولیای دم راننده را مستحق دریافت دیه دانسته بود. البته در خصوص شخص مجرم، وضعیت وی در مواردی می‌تواند متفاوت باشد. برای نمونه، شخصی که به موجب رأی قطعی به اعدام محکوم شده است و درصدد فرار از دست مأمورین و به سمت خارج از کشور است، تیراندازی با رعایت مقررات قانونی قابل توجیه‌تر است، اما چنانچه شخص مجرم به مجازات کمتر از اعدام مانند حبس یا شلاق و جزای نقدی محکوم شده باشد، در تجویز تیراندازی قانونی باید حساسیت بیشتری به خرج داد.

۳. بی‌توجهی بزه‌دیده به هشدار

هشدار ترجمه فارسی واژه «حذر» است که بیانگر قاعده فقهی تحذیر می‌باشد. این قاعده برگرفته از حدیث «قد اعذر من حذر» منصوب به امام صادق (ع) و ایشان نیز آن را از امام علی نقل کرده‌اند (محقق داماد، ۱۳۷۱: ۱۳). به موجب قاعده مذکور، هرکس پیش از انجام کار زیان‌آور، هشدار و آگاهی کافی به منظور دوری از منطقه خطر را بدهد، در صورت بی‌توجهی هشدار گیرنده و در معرض خطر انداختن خود و در نهایت ورود زیان به وی، هشداردهنده معاف از مسئولیت خواهد بود

۱. برای نمونه مواد ۱۲ و ۱۳ قانون به کارگیری سلاح، فرضی را مطرح کرده است که اقدام مأمور قانونی است، اما مجنی‌علیه بی‌گناه است. بنابراین، ممکن است مطابق قانون فعلی مأمور درست تیراندازی کند، اما تیر او که برای پا شلیک کرده در اثر لیز خورد قربانی به سر او بخورد و او را بکشد که در این حالت، هرچند اقدام مأمور قانونی است، اما چون قربانی مهدورالدم نیست، دیه او باید پرداخت شود. مگر در زمانی که بتوان سبب را اقوی دانست. مانند حالتی که فردی با علم به وجود خطر وارد منطقه ممنوعه (منطقه مین‌گذاری شده) شود و کشته شود. در این حالت، سبب اقوی از مباشر است و عدم پرداخت دیه، نه ناشی از مهدورالدم بودن قربانی و بلکه ناشی از آن است جنایت به خود وی مستند است و بدیهی است که جنایتی را که فرد بر خود وارد آورد، مستوجب دیه نخواهد بود.

(موسوی بجنوردی، ۱۴۰۱: ج ۱، ۱۶۲). فقها در مقام تشریح قاعده مذکور بیان کرده‌اند؛ هرگاه شخصی در محل مسابقه‌ی تیراندازی از فاصله‌ی میان تیر و هدف عبور کند و مورد اصابت تیر قرار بگیرد و کشته شود، قتل خطایی محسوب می‌گردد. زیرا تیرانداز او را قصد نکرده است. بلکه مقصود او، هدف بوده است (طوسی به نقل از محقق داماد، ۱۳۷۱: ۹). برخی دیگر شرح داده‌اند که اگر مأمور گفته باشد «حذار» و زیان‌دیده شنیده باشد و با فرض امکان فرار، اقدام به فرار نکرده باشد، ضامن نیست (حلی، ۱۴۰۹، ج ۴: ۲۵۱). آنچنانکه از نظرات حقوقدانان و آرای صادره دیوانعالی کشور استنباط می‌شود اینکه به استناد قاعده مذکور، چنانچه مأمور پس از اخطار ایست اقدام به تیراندازی کند و باعث مرگ دیگری شود و با فرض شنیدن اخطار ایست توسط زیان‌دیده، وی یا اولیای دم را مستحق طرح شکایت برای عمدی یا غیرعمدی بودن جرم و حداقل مطالبه دیه نمی‌دانند. به بیان دیگر، معتقدند که به محض اخطار از سوی مأمور و شنیدن آن توسط زیان‌دیده، چنانچه بی‌توجهی نماید، خون شخص هدر بوده و مستحق طرح شکایت نمی‌باشد. به عنوان نمونه، در رأی شماره ۷۴-۷۹ شعبه ۳۴ دیوانعالی کشور یک نفر از عاملان گروگانگیری در اثر عدم توجه به هشدارهای پلیس و فرار با موتورسیکلت مورد اصابت گلوله قرار می‌گیرد. دادگاه به واسطه‌ی تقصیر زیان‌دیده و کشف مقادیری هرویین در جیب متهم وی را مقصر قلمداد نموده و در رأی فوق تصریح شده است که در چنین مواردی، هیچ‌گونه جواز مبنی بر ضمان از بیت‌المال نیز وجود ندارد (معاونت قضایی و حقوقی نیروهای مسلح ۱۳۸۹: ۲۶۰). رأی فوق به عنوان نمونه‌ای از آرای صادره است که حتی با فراتر رفتن از موارد فقهی مصادیق مهدورالدم، بدون هیچ‌گونه استدلالی و به صرف اینکه فرد مقداری مواد مخدر با خود به همراه داشته است و به اخطار ایست توجه نکرده است، قتل را منطبق با قانون دانسته است. اما با نگاهی دقیق به نظرات مشهور فقهای امامیه آشکار می‌شود که چنین استنباطی اشتباه است و در تعارض با قواعد مسلم فقهی به نظر می‌رسد. همانطور که مشخص است، فقها در موارد جنایت غیرعمدی به قاعده تحذیر استناد نموده‌اند و به هیچ عنوان در جنایات عمدی، آن را قابل اعمال ندانسته و اتفاقاً براین امر تأکید کرده‌اند. برای نمونه در مثالی که شخص مأمور به هیچ عنوان قصد تیراندازی به سمت یک انسان بی‌گناه را نداشته است، بلکه در میدان تیر مشغول تمرین بوده است که اگر قبلاً هشدار داده باشد و تیر او بدون عمد و قصد به انسان بی‌گناهی اصابت نماید، چون تقصیر و عمدی در کار نبوده است جنایت حتی شبه عمد نخواهد بود، بلکه خطای محض است.

در تأیید این استدلال حدیث امام صادق (ع) در خصوص قاعده تحذیر قابل ذکر است که موارد اعمال قاعده را به روشنی بیان می‌کند. در این حدیث راوی از امام (ع) نقل نموده است که در زمان امام علی (ع) کودکانی که با فلاخنشان بازی می‌کردند، پرتاب فلاخن از سوی یکی از آن‌ها موجب

اصابت به دندان دوستش شده و یکی از دندان‌های او شکست. و این مرافعه را نزد آن حضرت آوردند. پرتاب‌کننده بینہ اقامہ نمود کہ قبل از اقدام حذار گفته است. امام علی (ع) فرمود قصاص بر او نیست و آنگاہ حکم خود را چنین استناد نمود کہ «معذور است کسی کہ هشدار دہد». با نگاهی بہ این حدیث ممکن است این برداشت بہ ذہن متبادر شود کہ باتوجہ بہ عبارت «قصاص بر او نیست» قاعدہ تحذیر در جنایات عمدی نیز قابلیت اعمال دارد؛ یعنی اگر مأموری بہ عمد تیراندازی نماید و هشدار بدهد، پس قصاص نمی‌شود. در پاسخ بہ این شبہہ، برخی فقہای معاصر بہ درستی استدلال کردہ‌اند کہ اولین رکن لازم برای قصاص وجود عنصر عمد است کہ در واقعہ مورد ترفع هیچ یک از طرفین مدعی عمد نبودہ‌اند تا امام پاسخ دہد. بہ بیان دیگر، مراد از درء قصاص، رفع مسئولیت کیفری (برداشتن قصاص نفس) است بہ قرینہ آنکہ مورد از مصادیق خطاست و خطا محلی برای طرح قصاص نیست بلکہ مورد نزاع، ضمان مدنی بودہ است (نجفی، ۱۴۰۴: ج ۴۳: ۶۹) خلاصہ آنکہ مجوزی برای جنایت عمدی نیست و باتوجہ بہ مبنای روایت ذکر شدہ محلی برای اجرای آن در موارد عمد وجود ندارد.

نکتہ جالب آنکہ برخی از فقہا وجود زمان کافی و مکان مناسب جهت عدول از خطر را برای عدم مسئولیت هشداردہندہ (مأمور) لازم می‌دانند؛ یعنی علاوہ بر هشدار مؤثر و شنیدن آن توسط زبان‌دیده، امکان و زمان کافی برای فرار وی وجود داشتہ باشد. پس اگر علی‌رغم اخطار و شنیدن آن زمان کافی برای فرار فرد و دور شدن از محل خطر وجود نداشتہ باشد، مأمور مسئولیت مدنی خواہد داشت. (محقق داماد، ۱۳۹۳: ۲۴۳). همچنین اینکہ برخی فقہا شرط دیگری را نیز برای عدم مسئولیت مأمور لازم می‌دانند و از آن بہ «شرط اصابت بدون علم» یاد می‌کنند. با این مفہوم کہ هشداردہندہ بہ غفلت و بی‌توجہی و اقدام خودسرانہ و بی‌پروایی مخاطب جاہل و غافل باشد؛ یعنی اینکہ ہرچند کہ مأمور قبل از تیراندازی بہ تکلیف خود مبنی بر هشدار، بہ طور کامل عمل نمودہ باشد، اما در صورتی کہ بہ بی‌توجہی و غفلت مخاطب عالم بودہ باشد و با این وصف اقدام بہ تیراندازی نمودہ باشد، هشدار او رافع مسئولیت مدنی و کیفری نیست (خویی، ۱۳۹۶: ج ۲: ۷۶).

اما جالب آنکہ قوانین فعلی ایران کاملاً در جهت عکس این قضیہ حرکت نمودہ و برداشت کاملاً اشتباہی از موضوع داشتہ‌اند. برای نمونہ مطابق تبصرہ ۱ و ۲ و ۳ مادہ ۳ قانون بہ کارگیری سلاح اگر مأمور پس از اخطار ایست و تیر هوایی در صورت فرار مرتکب با رعایت مراتب کمر بہ پایین و کمر بہ بالا مجاز است از سلاح استفادہ کنند و در صورت وقوع جنایت مسئولیت نخواہد داشت. یعنی قانون ایران قاعدہی تحذیر را مجوزی برای ارتکاب جنایت عمدی دانستہ است. در صورتی کہ مبنای این قاعدہ را باید مواردی دانست کہ بنا بر ضرورت، مناطقی بہ طور موقت و یا دائم خطر ساز ہستند و با نصب تابلوہای هشدار مناطق خطر و یا اعلام لسانی مأموران مربوطہ، ضمانی متوجہ

سازمان و ارگان‌های مربوطه و یا حتی اشخاص خصوصی نیست. به عنوان مثال، شهرداری‌ها در مناطق شهری، اقدام به نصب تابلوهای هشداردهنده‌ی مناسب در محل حفر کانال‌هایی که در خیابان توسط کارگران آن‌ها و یا مناقصه‌کاران شرکت‌های خصوصی برای ارائه‌ی خدمات عمومی و شهری حفر می‌گردد، می‌کنند و در صورتی که شهروندان بدون توجه به این علائم هشدار دهنده دچار آسیب جسمانی و یا جانی شوند، مسئولیتی متوجه ارگان مربوطه نیست؛ زیرا این اشخاص با آگاهی از وجود خطر و اینکه نتیجه‌ی واردشدن به این مناطق، ورود ضرر است، این خطر را پذیرفته‌اند در نتیجه ضمانی متوجه شخصی دیگر نیست.

نظر برخی نویسندگان داخلی نیز بر این است که قاعده تحذیر شامل جنایات عمدی نیز می‌شود و در مقام مقایسه به پرونده‌ای در حقوق انگلستان اشاره کرده‌اند و آن را به عنوان پشتوانه استدلال خود در جهت پذیرش قاعده تحذیر در حقوق ایران ذکر نموده‌اند، در حالی که پرونده مورد بحث صرفاً ناظر به یک جنایت غیرعمدی است. به این شرح که در پرونده‌ی (Westwood- v. Post Office) یک نفر تکنسین جهت اداره‌ی پست استخدام شد تا در کار تعویض شماره‌های تلفن انجام وظیفه نماید. شخص مذکور از در اتاق آسانسور که اکثر مواقع بسته بود و در روی آن اخطاری با این مضمون به چشم می‌خورد، "فقط متصدی صلاحیت‌دار آسانسور حق ورود به این محوطه را دارد" با قصد رفتن به پشت بام برای لحظاتی استراحت و هواخوری وارد شد؛ ولی به محض ورود به این منطقه‌ی ممنوعه حفره‌ای در زیر پایش باز شد و در آن سقوط کرد و کشته شد. خانواده‌اش با این استدلال که اداره‌ی پست اولاً طبق قواعد کامن‌لو مرتکب بی‌احتیاطی شده و ثانیاً برابر ماده‌ی ۱۶ قانون محوطه‌ی ادارات و داکاکین راه‌آهن مصوب ۱۹۳۶ موظف بوده است که ساختمانی استوار در اختیار کارکنان قرار دهد، خود را محق در اخذ غرامت دانستند و درخواست محکومیت خوانده را به پرداخت خسارت نمودند. دادگاه استیناف انگلستان مرکب از سه لرد، استیناف دعوی خواهان را مردود اعلام نمود و در رأی صادره اشعار داشت که اولاً از لحاظ کامن‌لو اداره‌ی خوانده تصور نمی‌کرد که متوفی بدون داشتن هیچ نوع وظیفه‌ای وارد اتاق آسانسور شود. زیرا متوفی قصد داشته برای هواخوری از طریق ناصحیح به پشت بام برود و به هشدار صریح خوانده به منع ورود اشخاص ناوارد به آن محوطه توجه نکرده و خود مرتکب بی‌احتیاطی شده است و ثانیاً از لحاظ قانون ۱۹۳۹ متوفی برای انجام کار در اتاق آسانسور استخدام نشده بود و در این موقعیت رهگذر معمولی محسوب می‌شود؛ بنابراین چون هیچگونه غفلی از طرف خوانده به عمل نیامده است. لذا مستوجب پرداخت غرامت نمی‌باشد. (براون، ۱۹۸۹، به نقل از جمادی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۹۷). مجرای این قاعده در حقوق انگلستان صرفاً ناظر به موارد غیر عمد است و مقایسه آن با اقدامات عمدی قیاس مع‌الفارق است که نمی‌تواند توجیه کننده اقدامات مأمورین به استناد تبصره ۳ ماده ۳ قانون به‌کارگیری

سلاح و موارد مشابه باشد. قوانین مختلفی نیز پیشتر قبل از انقلاب و بعد اسلامی ایران و در راستای قاعده تحذیر تصویب شده‌اند که حکایت از مجری بودن قاعده تحذیر در موارد غیر عمد دارد (مانند ماده ۴ قانون ایمن بودن راه‌ها مصوب ۱۳۴۹ و ماده ۲۶ قانون نحوه رسیدگی به تخلفات راهنمایی و رانندگی ۱۳۸۹). به بیان دیگر مستنبط از حدیث مورد استناد قاعده تحذیر و نظر مشهور فقہای امامیہ، قاعده مذکور هیچ‌گاه مجوزی برای ارتکاب جنایت عمدی و یا تیراندازی به سمت شهروندان نیست و چنانچه تیراندازی صورت بگیرد با توجه به مفهوم مخالف حدیث صدرالذکر جنایت عمدی خواهد بود و از این‌رو، بازنگری در قوانین مربوطه به جهت مخالفت با موازین فقہی ضروری به نظر می‌رسد. چراکه ارزش حفظ جان فرد هرچند که جان یک فرد متهم یا مجرم باشد به مراتب بیشتر است از انجام وظیفه‌ی مأمور. همچنانکه قانون اصول اساسی استفاده از زور و سلاح گرم توسط پلیس انگلستان مصوب ۱۹۹۰ در اصل نهم خود موارد کاربر سلاح توسط مأمور را فقط در مواردی می‌داند که برای حمایت از جان خود مأمور و یا دیگر شهروندان باشد. (به نقل از افراسیابی، ۱۳۹۴: ۲۲۱). افزون بر موضع قانونی برخی کشورها در اهمیت حفظ جان این امر مهم مورد توجه دکتین حقوقی آمریکا برای خیلی سال‌های پیش بوده که حتی متهمان و مجرمان از حقوق اندکی برخوردار بودند. نمونه آن در سال ۱۹۵۵ آقای مورلند^۴ در یک مقاله‌ای با ذکر مثالی این چنین استدلال می‌کند؛ یک پسر بچه در کوهستانی در حال حمل یک شیشه ویسکی مہتابی حین جنایت کشف می‌شود. افسر سعی می‌کند وی را دستگیر کند، اما پسر بچه به سمت جنگلی در آن نزدیکی فرار می‌کند. در این حین افسر برای جلوگیری از فرار وی به کمرش شلیک می‌کند. چنین اقدام و روندی از سوی افسر را نباید قابل توجیه دانست. چراکه اقدام غیرقانونی از سوی متهم، اگرچه جرم است، اما، غیر خشونت آمیز بوده، به‌طوری که از نظر اجتماعی قابل اغماض و چشم‌پوشی است. از سوی دیگر نیز، اهمیت و خطر آن با ارزش زندگی متهم قابل مقایسه نیست، بنابراین تصمیم پلیس به طور ناگهانی و بدون محاکمه متهم گرفته شده است. ثانیاً در صورت

۱. ورود و عبور عابرین پیاده و انواع وسائط نقلیه غیر مجاز و عبور دادن دام در شاهراه‌ها و همچنین توقف وسائط نقلیه در خطوط عبور ممنوع است. هر گاه به جهت مذکور حادثه‌ای واقع شود که منجر به ضرب یا جرح یا قتل یا خسارت مالی شود راننده مجاز که وسیله نقلیه او مجاز به حرکت در شاهراه باشد نسبت به موارد فوق مسئولیتی نخواهد داشت.

۲. در راه‌هایی که برای عبور عابران پیاده علائم، تجهیزات و مسیرهای ویژه اختصاص داده شده است عابران مکلفند هنگام عبور از عرض یا طول سواره‌رو با توجه به علائم راهنمایی و رانندگی منصوبه در محل از نقاط خط‌کشی‌شده، گذرگاه‌های غیرهمسطح و مسیرهای ویژه استفاده نمایند هرگاه عابران به تکلیف مذکور عمل ننمایند، در صورت تصادف با وسیله نقلیه، راننده مشروط به این که کلیه مقررات را رعایت نموده باشد و قادر به کنترل وسیله نقلیه و جلوگیری از تصادف یا ایجاد خسارت مادی و بدنی نباشد مسئولیتی نخواهد داشت.

3. Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials. Firearms.

4. Moreland

محاكمه و محكوميت، مجازات قانونی بسیار کمتر از اعدام بود. در حالی که افسر به عنوان قاضی و هیئت منصفه، مجازاتی بسیار فراتر از آنچه در قانون پیش‌بینی شده، اعمال کرده است. علاوه بر همه‌ی این‌ها، احتمالاً متهم را می‌توان در همان شب در رختخوابش پیدا کرد و دستگیری در صلح و آرامش انجام شود. اما در نهایت هم حتی اگر از صحنه جرم فرار می‌کرد، بهتر از آن بود که جان‌ش به خاطر چنین جرمی گرفته شود (Moreland, 1955: 481). بنابراین عبور از یک مکان ممنوعه مانند عبور غیر قانونی از مرز و یا فرار فرد متهم به ویژه در مواردی سلاح به همراه نداشته باشد و فقط درصدد عبور از مرز و یا فرار از دست مأموران است، با توجه اینکه صرف فرار نمی‌تواند منتهی به جنایتی علیه دیگران شود، نباید مجوزی برای استفاده از زور و سلاح توسط مأمور هم باشد، حتی اگر مرتکب فرار نماید. مضافاً اینکه در آینده امکان دستگیری و محاکمه متهم وجود دارد. اتخاذ چنین رویکردی بهتر از آن است که شخصی بدون تحقیقات و دادرسی، مجازات و کشته شود و به عبارتی، بی‌کیفری مانند بهتر از خلاف قانون مجازات کردن است. جالب‌تر آنکه فرار متهم در قوانین جزایی ایران جرم‌انگاری نشده است و حتی رای صادره به شماره دادنامه ۱۰۰۹۰۱ مورخ ۱۳۹۱/۹/۲۲ که عدم توجه به فرمان پلیس را مصداق تمرد در مقابل مأموران می‌دانست، توسط دادگاه تجدیدنظر استان تهران نقض گردید و در خصوص این اتهام (تمرد) رای بر براءت متهم صادر گردید. نکته دیگر آنکه عدم توجه مأموران به حفظ جان متهمان اخیراً نیز در چهارم دی‌ماه ۱۴۰۱ منجر به حادثه گردید. مأموران انتظامی پاسگاه جناح از توابع شهرستان بستک با اقدامات اطلاعاتی از حمل و جابجایی یک محموله موادمخدر توسط یک‌دستگاه خودرو پژو پارس مطلع و پس از بررسی صحت موضوع، بلافاصله با حضور در مسیر تردد قاچاقچیان طرح مهار اجرا کردند. مأموران به یک دستگاه خودرو سواری پژو پارس با شیشه دودی غلیظ مشکوک شده و دستور توقف دادند که راننده بدون توجه به دستور پلیس و علائم هشدار دهنده و بازدارنده با افزایش سرعت اقدام به فرار کرد که پس از طی مسافت طولانی توقف خودرو میسر نگردیده و مأموران به ناچار و با رعایت قانون بکارگیری سلاح اقدام به تیراندازی هوایی و سپس لاستیک خودرو کردند که راننده با وجود پنچری خودرو همچنان با سرعت سرسام آور به مسیر خود ادامه داد که پس از طی مسافتی با توجه با پنچری، این خودرو متواری متوقف شد. اما این عملیات منجر به تیراندازی به یک دختر بچه ۱۲ ساله سرنشین خودرو گردید. (به نقل از سایت <https://www.eghtesadnews.com>). این اقدام مأموران حاکی از آن است که تنها هدف را دستگیری متهم قرار داده‌اند و اساس شک را به صرف عدم توجه به ایست پلیس و صرفاً به دلیل مظنون شدن با احتمال ارتکاب جرم و دودی بودن شیشه اتومبیل قرار داده‌اند و بر مبنای همین شک نیز جان دختر بچه‌ی ۱۲ ساله گرفته شده است.

۴. تقابل قصور یا تقصیر بزه دیدہ و تسبیب مأمورین

فراہم نمودن سبب ورود خسارت را تسبیب گویند و سبب را آن چیزی گویند کہ تلف منتسب بہ اوست (نجفی، ۱۳۷۴: ۹۵ و حاجی دہ آبادی ۱۳۹۸: ۲۳۵). یکی از مواردی کہ ممکن است بہ تسبیب منجر بہ صدمات جسمانی شہروندان گردد، عدم انجام وظایف مأموران در زمان بازداشت محکومان و متہمان است. موارد بسیاری وجود دارد کہ متہم یا محکوم در بازداشتگاہ یا زندان بیمار می شود و یا اینکہ از قبل بیمار بودہ و در اثر بیماری فوت می کند. ضرورت حفظ حیات و سلامتی افراد ایجاب می نماید کہ پلیس در برخورد با متہمان بیمار توجہ لازم را مدنظر قرار دہد. یعنی در حین بازداشت یا حبس، باید امنیت روانی و سلامتی او را نیز تامین نماید و کیفیت این گونه خدمات باید حتی بیشتر از کیفیت خدماتی باشد کہ بہ مردم خارج از زندان ارائه می کند (Mathieson, 2000). متہم یا محکومی کہ دارای سابقہی بیماری است و در بازداشت بہ سر می برد، وظیفہی مأموران توجہ بہ وضعیت وی است. بہ این جہت لازم است کہ در صورت ورود آسیب جسمی یا فوت بہ چنین افرادی بہ طور دقیق تری از جانب مقامات قضایی رسیدگی کننده بررسی گردد و در صورت احراز شرایط، جنایت عمدی و یا شبہ عمدی را بررسی نمایند؛ از جملہ اینکہ مامور شخصی را بازداشت می کند کہ سابقہی بیماری خاصی دارد و وی نوع بیماری خود را بہ ماموران قبل تر اعلام کردہ است. اما اقدامات لازم در محیط بازداشتگاہ بہ عمل نمی آید. بہ عنوان مثال شخص متہم یا محکوم بہ داروی خاصی نیاز دارد و یا بیماری قلبی دارد و نہایتاً در اثر عدم توجہ فوت می کند. حال سؤال قابل طرح اینکہ آیا مأموری کہ اقدام بہ انجام وظیفہ ننمودہ است را می توان بہ استناد تسبیب مسئل دانست؟ برخی کشورہا بہ این سؤال، پاسخ مثبتی دادہ اند. برای مثال، در دعوایی در حقوق انگلستان شخصی بہ نام ریوز، در بازداشت پلیس بہ سر می برد، اقدام بہ خودکشی کرد. دادگاہ بہ طور کامل وی را مقصر تلقی کرد و بازماندگان وی را محروم از دریافت خسارت کرد. اما طبق نظر مجلس اعیان در این پروندہ، پلیس و زندانی ہر کدام بہ میزان ۵۰ درصد مقصر بودند. زیرا پزشک مستقر در ادارہ پلیس، تشخیص دادہ بود کہ امکان خودکشی وی وجود داشتہ است (Horsey and Rackley, 2009: 271). بہ نظر می رسد در ایران نیز چنین استدلالی قابل دفاع باشد؛ زیرا وقتی کہ ماموران آگاہی کامل بہ بیماری شخص بازداشت شدہ دارند و از درمان وی کوتاہی می کنند و یا با انجام برخی اقدامات باعث تشدید وضعیت وی می شوند، استناد عرفی و پزشکی قابل احراز و اثبات است. بہ این معنا کہ در موارد مشابہ در حالت عادی بیماری منجر بہ فوت نمی شود، اما عدم درمان بہ موقع، منجر بہ صدمہ شدیدتر یا فوت می شود. برای مثال، افرادی کہ بیماری نارسایی قلبی دارند، چنانچہ در موعد مقرر باطری قلب آن ہا شارژ نشود، منجر

به مرگ خواهد شد. حال چنانچه مأمور مربوطه نسبت به چنین بیماری توجه ننماید، مسئولیت کیفری وی دور از تصور نخواهد بود و حتی چنانچه به عمد ترک کرده باشد، می‌توان فرض عمدی بودن جنایت را بررسی کرد. در تأیید این استدلال می‌توان به ماده ۲۹۵ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ نیز استناد نمود. مطابق این ماده هرگاه کسی انجام فعلی را بر عهده گرفته یا اینکه به موجب قانون وظیفه خاصی دارد، ترک کند و به سبب آن جنایتی واقع شود و مستند به ترک فعل او باشد، حسب مورد عمدی، شبه عمدی یا خطای محض است. باتوجه به آنکه قانون وظیفه‌ی خاص رسیدگی به امور بازداشتگاه‌ها و زندانیان را برعهده‌ی مأموران زندان گذاشته است، در صورت کوتاهی مأموران از این وظیفه و حدوث جنایت می‌توان قائل به ترک فعل مأمور بود که نوع جنایت حاصله باتوجه به عنصر روانی مأمور مشخص خواهد شد.

فرض دیگر؛ وقتی است که مأمورین درصدد تعقیب خودرو در حال فرار برمی‌آیند و به منظور متوقف کردن آن لاستیک خودرو را با ابزارهایی نظیر گذاشتن میخ در جاده پنجر می‌کنند و نهایتاً به دلیل سرعت زیاد (تقصیر بزه‌دیده)، خودرو مربوطه واژگون شده و باعث مرگ سرنشینان می‌شود. در این فرض نیز سؤال فوق قابل طرح است که آیا می‌توان به دلیل تسبیب مسئولیت کیفری یا حقوقی برای مأمور متصور بود؟ در پاسخ باید وظایف مأمورین را در این رابطه بررسی کرد که آیا جهت توقیف خودرو در حال فرار استفاده از چنین ابزاری قابل توجیه است؟ نظر به اینکه استفاده از چنین ابزاری در هیچ یک از قوانین مصوب پیش‌بینی نشده است، همچنین اینکه مطابق بند ۱ قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مأمورین در کشف و تعقیب جرایم باید از اعمال هرگونه سلاقی شخصی و سوءاستفاده از قدرت یا اعمال هرگونه خشونت اجتناب کنند. از این رو هنگامی که انجام چنین روشی مبنای قانونی ندارد و چنانچه منجر به صدمه جسمانی شود، پذیرش مسئولیت برای مأمورین به دلیل تسبیب با قاعده لایبطل و حفظ خون مسلمان سازگارتر است. خلاصه آنکه بیماری قبلی یا تقصیر بزه‌دیده نمی‌تواند موجبی برای کوتاهی در انجام وظیفه توسط مأموران یا تجویز انجام اعمال عمدی از سوی مأموران باشد و با چنین مواردی نمی‌توان خون بزه‌دیده مقصر را مباح دانست.

۵. هدر نبودن خون بزه‌دیده و مسئولیت بیت‌المال

اصل پاسخگویی هر شخص در برابر عمل خویش و عدم جواز مؤاخذه اشخاص ثالث به دلیل عمل ارتكابی توسط غیر، که از آن با نام اصل شخصی بودن مسئولیت یاد می‌شود، اصلی شناخته شده و مقبول است. با وجود این، مواردی همچون مسئولیت بیت‌المال در پرداخت دیه از این اصل مستثنی شده است (بای، ۱۳۸۳: ۷۳). قائل بودن مسئولیت برای بیت‌المال به این دلیل است که

دین اسلام برای حفظ حیات انسان اهمیت فراوانی قائل بوده و جان مسلمانان و همه‌ی انسان‌ها به جز کافر حربی، مورد حمایت است و حتی‌الامکان نباید خون انسانی ریخته شود و اگر ناگزیر چنین اتفاقی رخ داد، باید مطابق قواعد و مقررات مربوطه جبران گردد. در این راستا، قواعدی در شرع مقرر شده که اهمیت موضوع مذکور را نمایان می‌کند. «لا یبطل امر دم مسلم» و خراج بالاضمان از این دسته است.

۵.۱. قاعده لایبطل

مطابق آیات قرآنی «هر کس انسانی را از مرگ رهایی بخشد چنان است که گویی همه مردم را زنده کرده است» (آیه ۳۲ سوره مبارکه مائده). همچنین در روایتی از سلمه‌ی بن کهیل نقل شده است؛ در مورد شخصی که مرتکب قتل شده بود و خویشاوندی نداشت امام فرمود: دیه‌ی مقتول را من از جانب قاتل پرداخت می‌کنم و نخواهم گذاشت خون مسلمانی پایمال شود (مغربی، ۱۳۸۳: ج ۲، ۴۱۵). متأثر از چنین نصوصی، احترام خون مسلمان در کلام فقها نیز مورد تأکید قرار گرفته است. مطابق نظر شهید ثانی «هر کس کشته‌ای را در مسجدی بزرگ و خیابان یا مزرعه یا در ازدحام یا روی پل یا چاه بیابد، دیه او از بیت‌المال داده می‌شود» (شهید ثانی، ۱۳۶۵: ج ۲، ۴۱۸). در این راستا، آیات و روایاتی که دلالت بر پایمال نشدن خود مسلمان دارد، از سوی فقها به صورت یک قاعده فقهی با نام «قاعده لایبطل امری مسلم» در آمده است (مصطفوی، ۱۴۱۷: ۱۲۹). این قاعده در کلیه موارد مشابهی که به هر دلیلی قاتل مسئول و یا قادر به پرداخت دیه نباشد، مجرا است؛ زیرا قاعده‌ی مذکور به دلیل حرمت خون مسلمان و هدر رفتن آن عام است و شامل تمامی مواردی خواهد بود که مسلمانی کشته می‌شود. از این رو، باید دانست در مواردی که بزه‌دیده‌ی مقصری بی‌توجه به هشدارهای مأمورین بوده و در نتیجه‌ی اقدامات مأمورین کشته یا مجروح می‌شود و تقصیری نیز متوجه مأمور نباشد با این استدلال که عدم توجه به هشدار، اقدام علیه خود یا مهدورالدم محسوب نخواهد شد باید به دلیل عمومیت قاعده مذکور جبران خسارت از بیت‌المال صورت بگیرد. لازم به ذکر است قانونگذار اسلامی حتی در صورت حدوث شبهه نیز دیه را ساقط ندانسته، بلکه آن را برای احترام خون مسلمان و رعایت احتیاط وضع نموده است. به بیان دیگر، در مجازات‌هایی مانند قصاص و حد، چنانچه شبهه وجود داشته باشد، ساقط می‌شوند، اما در جنایات غیر عمدی و خطای محض، دیه با شبهه ساقط نمی‌شود (محقق داماد، ۱۳۹۳: ج ۱، ۸۶). بنابراین، از مجموع موارد عنوان شده می‌توان چنین نتیجه گرفت اشخاصی که در اثر اقدامات مأمورین مانند تیراندازی در حین انجام وظیفه کشته یا مجروح می‌شوند، چنانچه تقصیری متوجه مأمور نباشد و نیز بزه‌دیده‌ی مقصر شرعاً مستحق قتل نباشد، مطابق قاعده «لا یبطل امر دم مسلم» و

احترام خون مسلمان، دیه وی باید از بیت‌المال پرداخت شود؛ حتی اگر شخص، مرتکب جرایم تعزیری مانند تمرد، خروج از مرز یا قاچاق کالای غیر مستحق اعدام و مواردی مانند آن شود. بدیهی است چنین مواردی (ارتکاب جرم تعزیری) موجبی برای از بین بردن حرمت خون مسلم نیست. برای نمونه در دادنامه شماره ۹۲۰۹۹۷۰۹۱۰۱۰۰۸۹ مورخ ۱۳۹۲/۰۳/۰۸ باوجود اینکه مقتول با چاقو به مأمورین حمله کرد و مأمور برای دفاع از خود به سمت وی تیراندازی و موجب مرگ وی شده بود، دادگاه ضمن احراز دفاع مشروع مأمور، بزه‌دیده مقصر را به دلیل عدم احراز مهورالدم بودن، مستحق دریافت دیه از بیت‌المال دانست. لازم به ذکر است مطابق تبصره یک ماده ۴۱ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح، اگر تیراندازی مطابق مقررات صورت گرفته و مقتول یا مجروح، مقصر نبوده و بی‌گناه باشد دیه از بیت‌المال پرداخت خواهد شد. واژه «مقصر» موجب شده است تا برخی دادگاه‌ها در عمل موضوع این تحقیق یعنی بزه‌دیده مقصر را از شمول این تبصره خارج بدانند؛ زیرا تبصره مذکور پرداخت دیه را منوط به مقصر نبودن بزه‌دیده دانسته است. به عنوان نمونه، در رأی شماره ۷۹-۷۴ شعبه ۳۴ دیوانعالی کشور یک نفر از عاملان گروگانگیری در اثر عدم توجه به هشدارهای پلیس و فرار با موتورسیکلت مورد اصابت گلوله قرار می‌گیرد. دادگاه به واسطه‌ی تقصیر زیان‌دیده و کشف مقادیری هرویین در جیب متهم وی را مقصر قلمداد نمود و تصریح کرد که در چنین مواردی، هیچ‌گونه جواز مبنی بر ضمان از بیت‌المال نیز وجود ندارد. به همین دلیل اصلاح مقررات از جمله تبصره مذکور و توسعه شمول آن ضروری به نظر می‌رسد.

البته در صورتی که اقدام مأمور خلاف قانون باشد و منتهی به صدمه جسمانی شود، همانطور که در آرای دیوان عالی کشور نیز تأیید شده است، مأمور مسئول خواهد بود. برای نمونه، در دادنامه شماره ۹۲۰۹۹۷۰۹۰۸۷۰۰۷۷۴ مورخ ۱۳۹۲/۰۵/۱۰ مأمور پلیس با تیراندازی مستقیم به سوی مظنون و بدون تیراندازی هوایی موجب جراحت شخص مظنون از ناحیه دست شده بود. در نهایت دادگاه حکم به پرداخت دیه بابت جراحت دست توسط مأمور صادر نمود که در دیوان عالی کشور نیز تأیید شد. در پرونده دیگری در اجرای دستور ایست و بازرسی، مأمور «ز» پس از بی‌توجهی راننده، به سمت لاستیک خودرو تیراندازی است. اما تیر به سر راننده اصابت کرده و باعث مرگ وی می‌شود. پس از شکایت اولیای دم، دیوان عالی کشور به موجب دادنامه شماره ۹۴۰۹۹۷۰۹۰۸۷۰۰۰۳ مورخه ۱۳۹۴/۰۱/۱۶ تیراندازی را خلاف مقررات دانسته است و دادنامه بدوی (که به استناد ماده ۴۱ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح، بند الف ماده ۲۹۱ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ و ماده ۶۱۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۵ صادر شده است) مبنی بر پرداخت دیه توسط مأمور را ابرام کرده است. لازم به ذکر است در چنین مواردی ممکن است پرداخت دیه از سوی مأمور به صورت نقدی و یکجا امکان‌پذیر نباشد و از این لحاظ حقوق بزه‌دیده یا اولیای دم به

طور کامل تأمین نگردد. از این رو، سازمان مربوطه یا قانونگذار می تواند مقرراتی پیش بینی نماید تا بدواً دیه از سوی سازمان متبوع پرداخت شود و بعداً در حدود مقررات به مأمور رجوع نماید. در جهت تقویت این دیدگاه می توان اشاره کرد که اساساً مأمور در راستای دستور سازمان خود به مأموریت اعزام و در صورت لزوم (با توجه به مقررات قانونی) و بنا به تشخیص خود باید از سلاح استفاده کند. نکته دیگر آنکه، لزوم پرداخت دیه به بزه دیده مقصر نافی تکلیف قانون گذار در خصوص اصلاح قوانین نیست. یعنی در مواردی که جرم ارتکابی شرعاً یا حتی قانوناً مستحق کشتن نیست، بازنگری در قوانینی که مجوز تیراندازی می دهند، ضروری به نظر می رسد.

۵.۲. قاعده خراج بالضمان

منظور از خراج آن چیزی است که والی مسلمانان از مردم تحت عنوان زکات، خمس و مواردی از این قبیل دریافت می کند و در مقابل آن ضمانات و تعهداتی نسبت به مردم دارد (امام خمینی، ۱۴۲۱: ج ۴، ۴۶۸). از یک سو، یکی از مهم ترین وظایفی که حکومت اسلامی برعهده دارد، ایجاد تدابیری جهت حفظ حیات شهروندان است و این حق برای نوع انسان ها اعم از مسلمان و غیرمسلمان شناخته شده است. به گونه ای که کافر ذمی نیز با پرداخت جزیه و مالیات چنین تعهد و تکلیفی را برای حکومت اسلامی ایجاد می کند. از سوی دیگر، می توان این گمانه را مطرح کرد که اگر مراد از خراج را منفعت و آورده هم بدانیم، براساس روش معرفتی خاص در منابع فقهی که همان فقه حکومتی است، می توان چنین بیان کرد که شهروندان سرمایه های انسانی دولت ها هستند که تولید علم، صنعت، کار و غیره می کنند، همچنین مالیات را پرداخت می کنند، لذا یکی از وظایف مهم حکومت ها برقراری نظم و امنیت برای شهروندان است. پس در صورت قصور حکومت از انجام وظایف و تکالیف خویش، حق شهروندان است که تعهداتشان را از آنان مطالبه کنند (بجنوردی و چترچی، ۱۳۸۹: ۳۰). نباید از نظر دور داشت که دولت ها علاوه بر حفظ نظم و امنیت توسط مأموران، موظف به فراهم نمودن رفاه، امنیت شغلی و دیگر موارد برای شهروندان هستند. در صورت قصور دولت ها در ایجاد این موارد، نابهنجاری و جرم در جامعه گسترش می یابد. لذا باید هنگامی که شخصی در حال قاچاق و یا ورود و خروج غیرمجاز از مرز و یا هر عمل مجرمانه ای دیگر است و به بهانه ای حفظ نظم، جان خود را از دست می دهد، نه تنها وی بلکه باید دولت را هم مسئول دانست. زیرا دولت امکانات رفاهی و ایجاد شغل را برای وی فراهم ننموده است و وی به ناچار به سمت جرم سوق داده شده است. پس هرگاه مأموری در عرصه انجام وظیفه و مطابق مقررات و قوانین اقدام به تیراندازی کند و شخصی را مجروح سازد یا به قتل برساند، دیه ی مصدوم و مقتول حتی اگر در حال ارتکاب عمل مجرمانه باشد، باتوجه به اینکه خون مسلمان دارای حرمت

است و اینکه دولت نیز در بزهکاری وی نقش داشته است، باید از بیت‌المال پرداخت شود؛ به دلیل اینکه مأمور برای تأمین مصالح اجتماع بوده و اجتماع و دولت نیز باید از عهده خسارات به وجود آمده توسط مأمور برآیند.

همچنین دلیل دیگر اینکه در مواردی که شخصی ورثه‌ای نداشته باشد، اموال وی به امام یا بیت‌المال تعلق می‌گیرد، در عوض چنین امتیازی که در این موارد عائد بیت‌المال می‌شود، وی نیز در مواردی از جمله موضوع قابل بحث این تحقیق باید دیه افراد را پرداخت نماید. بنابراین دولت با توجه به اینکه درآمد خود را از افراد جامعه تحت عنوان، مالیات، عوارض، اموال مجهول‌المالک، اموال بلاوارث و غیره دریافت می‌کند تا صرف رفاه، امنیت و آسایش شهروندان نماید، در مواردی که به دلیل حفظ امنیت قتل افراد جامعه اتفاق می‌افتد باید از عهده خسارت و دیه‌ی آن‌ها نیز برآید.

نتیجه‌گیری

بنابر تکلیف قانونی مأموران وظیفه دارند با ابزارهایی که در اختیار دارند با جرم مقابله و از وقوع آن جلوگیری کنند و یا در صورت ارتکاب جرم، بزهکار را توقیف و دستگیر نمایند و در صورت فرار و یا چنانچه با مقاومتی مواجه شوند می‌توانند با رعایت شرایط قانونی حتی صدمات بدنی به وی وارد آورند. آنچه که از قوانین مصوب از جمله قانون به‌کارگیری سلاح و قانون مجازات اسلامی استنباط می‌شود اینکه اگر مأمورین با رعایت قوانین مذکور صدماتی وارد کنند مسئولیتی ندارند و شخص بزه‌دیده مقصر نیز حقی بر مطالبه قصاص یا دیه ندارد. چنین استدلالی در رویه قضایی نیز مشاهده می‌شود و آرای متعددی از دادگاه‌ها صادر شده است که بزه‌دیده مقصر را با استناد به برخی قواعد فقهی مشمول عناوین مهدورالدم، اقدام علیه خود یا تحذیر و یا فرض تسبیب می‌دانند و وی را محق در طرح شکایت نمی‌دانند. اما در این تحقیق، بررسی و مشخص شد که اصطلاح فقهی مهدورالدم، تعریف مشخصی در فقه و قانون مجازات اسلامی دارد و توسعه آن به غیر موارد مصرح خلاف شرع بین و اصول بدیهی فقه اسلامی است. به بیان دیگر، ارتکاب جرایم تعزیری و نیز برخی جرایم حدی و جنایت علیه تمامیت جسمانی، موجبی برای هدر دانستن خون شخص به طور مطلق نیست. نکته دیگر اینکه چنین مواردی از شمول قواعد اقدام و تحذیر نیز خارج است و در پاره‌ای از موارد می‌توان با تسبیب مأمورین را مسئول دانست؛ زیرا در قاعده اقدام، تقصیر یا عمد بزه‌دیده باید رابطه سببیت و استناد عرفی بین اقدام مأمورین و جرم را قطع کرده باشد تا بتوان آن را جاری دانست. قاعده تحذیر نیز نمی‌تواند خون بزه‌دیده ولو مقصر را مباح نماید، حتی اگر هشدار را شنیده باشد، به این دلیل که این قاعده ناظر به جرایم غیر عمدی است و مضافاً اینکه به یک هشدار بدون

در نظر گرفتن نوع جرم و سایر شرایط، نمی‌توان بزه‌دیده را محق در طرح شکایت و احقاق حق ندانست. از این‌رو، با توجه به قواعد «لا یبطل امر دم مسلم» و «خراج بالضمن» در صورت عمدی بودن جنایت علیه بزه‌دیده مقصر، حق مطالبه قصاص و در صورت غیر عمدی بودن، حق مطالبه دیه ثابت است. در این راستا، با توجه به نواقص قانونی، اصلاح موادی از قانون به کارگیری سلاح (مواد ۳ و ۶) که در غیر از موارد مہدورالدم و جرایم تعزیری مانند دستگیری سارق، فرار متہم و زندانی (که جرمی غیر از ماده ۳۰۲ را انجام داده است)، ورود و خروج از مرز و اتومبیل در حال فرار که بکارگیری سلاح را تجویز کرده است، ضروری به نظر می‌رسد. نکته دیگر آنکه تبصره ماده ۴۷۳ قانون مجازات اسلامی را نیز باید تفسیر مضیق نمود و آن را صرفاً شامل اماکن ممنوعه نظامی دانست که در اینصورت مواردی مانند خیابان، جاده، مرز و یا اتومبیل‌های در حال حرکت از شمول آن خارج خواهد بود. البتہ تا زمان بازنگری در قوانین مربوطہ، در مواردی کہ مأمورین بہ وظیفہ قانونی خود عمل می‌کنند، ضمن ہشدار بہ عدم بہ کارگیری سلاح حتی الامکان، می‌توان مسئولیت پرداخت دیہ را برای بیت‌المال بہ دلیل صراحت شرع مقدس اسلام و فتاوی معتبر فقہی و اینکہ شخص صدمہ‌دیده شرعاً مستحق جنایت نبودہ، قائل بود. بہ بیان دیگر با تفسیر مضیق تبصرہ مادہ ۴۷۳ بہ شرح فوق، بہ استناد خود مادہ مذکور در فرض فوت یا صدمہ بزه‌دیده مقصر، دیہ بر عہدہ بیت‌المال^۱ خواهد بود. لازم بہ ذکر است در مورد جنایات عمدی تکلیف مشخص است و مأمور مطابق قانون مسئولیت خواهد داشت. در جنایات غیر عمد نیز چنانچہ خطای مأمورین محرز باشد، شخص مقصر باید از عہدہ پرداخت دیہ و جبران خسارات برآید.

۱. نکته قابل توجه آنکہ مطابق مادہ ۱۳ قانون بہ کارگیری سلاح مصوب ۱۳۷۳ چنانچہ اشخاص بی‌گناہ، کشتہ یا مجروح شوند، پرداخت دیہ بر عہدہ سازمان مربوطہ خواهد بود و دولت مکلف است ہمہ سالہ بودجہ‌ای را اختصاص و در اختیار نیروہای مسلح قرار دہد. اما در تبصرہ ۱ مادہ ۴۱ قانون مجازات جرایم نیروہای مسلح مصوب ۱۳۸۲ و مادہ ۴۷۳ قانون مجازات اسلامی موب ۱۳۹۲ (قوانین مؤخر)، پرداخت دیہ در چنین مواردی بر عہدہ بیت‌المال است. از آنجا کہ آخرین ارادہ قانونگذار در دو قانون اخیر تکرار شدہ است، مسئولیت بیت‌المال در پرداخت دیہ قابل توجیہ‌تر است، بہ ویژہ آنکہ سازمان مربوطہ بہ دلایل مختلفی از جملہ سعی در نشان دادن عدم تقصیر خود یا بہ استناد تقصیر بزه‌دیده، ممکن است تلاش کند تا دیہ‌ای بہ بزه‌دیدگان مقصر پرداخت نشود.

منابع

- ابن قدامه، عبدالله بن احمد (بی تا)، **المغنی**، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- افراسیابی، علی (۱۳۹۴)، «اختیارات قانونی پلیس در کاربرد سلاح گرم (مطالعه تطبیقی سیاست جنایی ایران و انگلستان)»، **مجله آموزه‌های حقوق کیفری**، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره نهم، صص. ۱۹۹-۲۳۱.
- آقابابایی، حسین (۱۳۷۹)، «قتل نفس به اعتقاد مهدورالدم بودن مقتول» **مجله فقه اهل بیت**، شماره ۲۲، صص. ۱۳۰-۲۱۸.
- آقای‌نیا، حسین (۱۳۹۹)، **حقوق کیفری اختصاصی**، جرایم علیه تمامیت جسمانی اشخاص (جنایات)، چاپ هجدهم، تهران: نشر میزان.
- اکبری، پرویز و عربیان، اصغر (۱۳۹۹)، «بررسی دامنه قاعده تحذیر(هشدار) در حقوق موضوعه»، **مجله مبانی فقهی حقوق اسلامی**، سال سیزدهم، شماره بیست و پنج، صص. ۹-۳۴.
- انصاری، شیخ محمدعلی (۱۴۲۲)، **الموسوعة الفقهیه المیسره**، معاصر المجموعه: فقه الشیعۀ من القرن الثامن تحقیق: الطبعة: الأولى، قم الناشر: مجمع الفكر الإسلامی.
- بای، حسینعلی (۱۳۸۳)، «قلمرو مسئولیت بیت‌المال در پرداخت دیه»، **نشریه فقه و حقوق**، شماره سوم، صص. ۷۳-۱۰۳.
- جمادی، ارسلان و مالمیر، محمود و حیدری، مسعود (۱۳۹۷)، «چالش‌های فراروی اشخاص حقوقی در تیراندازی ماموران مسلح در حقوق کیفری ایران و مقایسه آن با حقوق کیفری انگلستان»، **مجله تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل**، شماره چهل و دوم، صص. ۲۸۳-۳۰۷.
- حاجی ده‌آبادی، احمد (۱۳۹۸)، **جرایم علیه اشخاص (قتل)**، چاپ دوم، تهران: نشر میزان.
- حلی، جعفر بن حسن (۱۴۰۹)، **شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام**، تهران: انتشارات الاستقلال.
- خمینی، سید روح‌الله (۱۴۲۱)، **کتاب البیع**، چاپ اول، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خویی، ابولقاسم (۱۳۹۶)، **مبانی تکمله المنهاج**، چاپ دوم، قم: حوزه علمیه.
- دائرة معارف الفقه الإسلامی طبقاً لمذهب أهل البيت علیهم السلام (۱۴۲۴)، تألیف و تحقیق: مؤسسه دائرة معارف الفقه الإسلامی، الطبعة الأولى، قم، الناشر: مؤسسه دائرة معارف الفقه الإسلامی.
- سراج، محمداحمد (۱۴۱۰)، **ضمان العدوان فی فقه الاسلامی**، القاهرة، دارالثقافه للنشر و التوزیع.

- شافعی، محمد بن ادريس (۱۴۱۰)، الام، بيروت: دارالفکر.
- شهيد ثاني، زين الدين بن علي (۱۴۱۳)، مسالك الافهام الي تنقيح شرائع الاسلام، قم: مؤسسه المعارف الاسلاميه. جلد ۱۵.
- شهيدثاني، زين الدين بن علي (۱۳۶۵)، چاپ دوم، الروضه البهييه في شرح المعه الدمشقيه، مركز نشر مكتب الاعلام الاسلامي
- صفری کاکرودی، عابدين (۱۳۹۵)، موانع مسئوليت کيفرى مأموران پليس؛ (مبانى- اصول- قواعد)، چاپ اول، تهران: نشر میزان.
- طباطبايى، سيدعلی (۱۴۰۴)، رياض المسائل، قم: نشر مؤسسه آل بيت.
- طوسى، محمدبن حسن (بی تا)، النهايه فى مجرد الفقه و الفتاوى، بيروت: دارالاندلس.
- کاظمی، محمود (۱۳۸۴)، «آثار تقصير زیان دیده بر مسئوليت مدنى»، فصلنامه پژوهشى دانشگاه امام صادق، شماره بیست و هشتم، صص. ۱۱۰-۱۴۱.
- محقق داماد، سيدمصطفى (۱۳۹۳)، قواعد فقه، جلد اول، تهران: مرکز نشر اسلامى.
- محقق داماد، مصطفى (۱۳۷۱)، «قاعده تحذير؛ نقش هشدار در رفع مسئوليت»، مجله حقوقى دادگستری، دوره پنجاه و شش، شماره پنج، صص. ۷-۲۴.
- مصطفوی، سيدکاظم (۱۴۱۷)، منه قاعده الفقهييه، چاپ دوم، قم: انتشارات جامعه مدرسين.
- معاونت قضائى و حقوقى اداره کل حقوقى نيروهاى مسلح (۱۳۸۹)، منتخب آرا ديوانعالى کشور در مورد آراى دادگاههاى نظامى، چاپ اول، نشر سپاه.
- مغربى، نعمان بن محمد بن منصور (۱۳۸۳)، دعائم الاسلام، جلد دوم، چاپ دوم، مصر: انتشارات دارالمعارف.
- مکارم شیرازى، ناصر (۱۳۹۱)، أنوار الفقاهه فى شرح تحرير الوسيله (كتاب الحدود)، جلد سوم، چاپ اول، تهران: مؤسسه تنظيم و نشر آثار امام خمينى (ره).
- موسوى بجنوردی، سيدمحمد بن حسن (۱۴۰۱ق)، قواعد فقهييه، جلد دوم، چاپ سوم، تهران: مؤسسه عروج.
- موسوى بجنوردی، سيدمحمد بن حسن و چترچى نوشين (۱۳۹۰)، «مسئوليت پرداخت ديه از بيت المال بر مبنای قاعده فقهي الخراج بالضمن باتوجه به دیدگاه امام خمينى (س)»، پژوهشنامه متين، شماره پنجاه، صص. ۲۴-۳۴.
- ميرمحمدصادقى، حسين (۱۴۰۱)، حقوق کيفرى اختصاصى، جرایم عليه اشخاص، چاپ سى و دوم، تهران: نشر میزان.

- نجفی، محمدحسن (۱۳۶۲)، **جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام**، جلد چهل دوم، چاپ هفتم، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- نجفی، محمدحسن (۱۳۷۴)، **جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام**، جلد چهل و سوم، چاپ چهارم، تهران: نشر دارالکتب الاسلامیه.
- نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴)، **جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام**، جلد چهل سوم، چاپ هفتم، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

Albrecht, hans-jeorg and klementic, goran (2007). **Model codes** (vol.I). Washington: United States institute of peace press.

Fletcher, P. George,(1998). **Basic Concepts of Criminal Law**, Oxford,

Horsey, Kirsty, Rackley, Erika, (2009). **Tort Law**, USA, Oxford University Press.

Mathieson, T.(2000). **Prison on Trial Winchester**:Waterside Press.

Moreland, Roy, (1955).“**Some Trends in the Law of Arrest**” University of Minnesota Law School Scholarship Repository Minnesota Law Review.

روش استناد به این مقاله:

عبداللهی، افشین ؛ رضا قلی، آذر و نثری، نریمان (۱۴۰۲)، « جبران خسارت بزدهیده مقصر در فرض انجام وظیفه توسط مأمورین»، پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۱۴، پیاپی ۲۷، صص. ۱۷۱-۱۹۵. DOI: 10.22124/jol.2023.23167.2337

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

